

УДК : 811.124'37:615.322:59.062.4

INTEGRATION OF "ANIMAL → PLANT" CONCEPTOSPHERES

IN BINOMIAL NAMES OF MEDICINAL PLANTS

ІНТЕГРАЦІЯ КОНЦЕПТОСФЕР «ТВАРИНА → РОСЛИНА»

У БІНОМІАЛЬНИХ НАЗВАХ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН

Teleky M. M. / Телеки М. М.

Ph. D. in Philology, Assoc. Prof. / к. філол. н., доцент

ORCID 0000-0003-4161-4386

Буковинський державний медичний університет,

м. Чернівці, Театральна площа, 2, 58000

Bukovinian State Medical University,

Chernivtsi, Teatralnaya Square, 2, 58000

Анотація. У процесах творення біноміальних назв лікарських рослин спостерігається інтеграція концептосфер «тварина → рослина». На ґрунті слотової позиції концепту «тварина» формується асоціативний термінал, позначений найменуванням вихідного концепту «рослина». Переважають структурно-метафоричний та гештальтний різновиди асоціативно-термінальної мотивації. Мотивація творення біноміальних назв ґрунтується на поєднанні елементів різних типів структури знань про тварин і рослин, відображених у первісній семантиці двокомпонентних найменувань.

Ключові слова: концептосфера «рослина → тварина», інтеграція, мотивація, біноміальна назва.

Вступ.

Концептуальна картина світу породжується завдяки сукупності знань, результатів діяльності людини у процесі пізнання дійсності в різноманітності її зовнішніх і внутрішніх проявах й відображається у мовному просторі людського буття. Мовна картина світу віддзеркалює оточуючий світ, зокрема через її особливості на рівні концептосфери [1, с. 92]. У межах концептуальної системи виокремлюються концептуальні сфери, «які репрезентують певну предметну галузь...» [2, с. 261], зокрема рослин, тварин. Концептосфери взаємодіють, зближуються, знаходять лінії дотику. Упорядковані і систематизовані знання про рослинний світ фіксуються у процесі номінативної діяльності людини. У структурі та назвах рослин відображаються їхні характерні ознаки, досвід використання властивостей рослин у побуті, харчуванні та лікуванні людини і тварин.

Мета дослідження – виявити на матеріалі латинської мови інтеграцію концептосфер «тварина → рослина» у біноміальних назвах лікарських рослин, відтворити первісну семантику компонентів двослівних словосполучень, співвідношення їхньої семантики з фрагментом знань про позначуване.

Матеріали і методи дослідження: Для аналізу та опису відібрані терміни, зафіксовані у словниках: Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь (под ред. И. И. Соболевского). Т. 1 А-Л; Т. 2. М-Ω; Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь; Online Etymology Dictionary by Douglas Harper; ботанічні назви лікарських рослин у словниках: Перерва В. В. Латинь. Ботанічна термінологія; Фармацевтична енциклопедія; Светличная Е. И., Толоч И. А. Этимологический словарь латинских ботанических названий лекарственных растений.

Методи дослідження – вибірки, когнітивно-ономасіологічного аналізу, етимологічний, описовий.

Основний текст.

Концептосфери «тварина», «рослина» формувались як сукупність концептів про різні живі організми. Кожен концепт поставав на основі уявлень людини про об'єкт дійсності, його характерні ознаки. Концепти взаємодіяли, проникали з однієї сфери в іншу, дозволяли номінувати нові явища і реалії. Своєрідні особливості будови тіла тварин, досвід використання рослин у догляді за ними знаходили відображення у найменуванні рослин.

Дослідження номінаційних процесів із застосування когнітивного аспекту дає можливість визначити мотиваційні відношення і встановити, які психічні механізми та пізнавальні можливості свідомості використані при творенні номінативних одиниць на позначення ботанічних назв. Ономасіологічний механізм мотивації допомагає виявити «особливості вибору з концептуальної системи носіїв мови тих чи інших мотиваційних ознак, виявити інтенцію внутрішнього програмування мотиваційної бази та детермінантну основу найменування» [3, с. 49-50].

Насьогодні царство рослин налічує понад п'ятсот тисяч видів, кожен з яких у процесі пізнання отримував назву. Дослідники рослинного світу об'єднували їх у групи й систематизували. У результаті таких дій створена ботанічна номенклатура. Це латинські біноміальні назви – словосполучення з двох слів, перший компонент якого є родове поняття, друге – видове. Назви рослин уперше впорядкував Карл Ліней (праця «Види рослин», лат. «Species plantarum»), створивши бінарну класифікацію, що базувалась на граматичних формах латинської мови.

Із тисяч видів рослин лише невелика частина (близько десяти відсотків) названі лікарськими (лат. *plantae medicinales*), ті, що мають біологічно активні речовини і є джерелом отримання лікарської сировини для використання в народній, медичній або ветеринарній практиці з лікувальною або профілактичною метою [4]. Мотивацією для найменування кожної з них слугували різні сфери структури знань про позначуване. Залежно від статусу обраного мотиватором компонента структури знань у ботанічних назвах вирізняємо різні типи мотивації, зокрема асоціативно-термінальний, пропозиційно-диктумний.

У нашому дослідженні розглянемо ботанічні назви, зокрема структурно-метафоричний різновид і гештальтний (образний), що спирається на когнітивну модель з тактильними, зоровими образами, уявленнями на основі дотичності концептосфери «рослина» та концептосфери «тварина». Так, родова назва *Delphinium* (ботанічна – *Delphinium confusum* M. Pop. дельфіній сплутаний) походить від давньогр. δελφίς, δέλφϊνος delphis дельфин [5, с. 352]. Вибір мотиватора назви роду ґрунтується на асоціативно-метафоричній мотивації. Форма нерозкритих пелюсток квітки нагадує голову і видовжене тіло дельфіна. Цікаво, що давньогрецька легенда описує тварину, названу «дельфіном», в яку перетворився Аполлон, щоб показати шлях у Дельфи, місто на схилі гори Парнас. Там пізніше був заснований дельфійський храм, навколо якого росли ці

квіти. Трав'янисту рослину давньоримський військовий лікар грецького походження Діоскорид (лат. *Pedánius Dioscorídes*, 40-90 н.е.) згадує у своїх творах як квітку Аполлона Дельфійського. Траву дельфінію сплутаного (*hérba Delphinii confúsi*) використовують для отримання алкалоїду *Condolphinum*, препарату *Mellictinum*, який застосовується як міорелаксан [6, с. 89].

Деякі найменування спираються на подібність партативів тварини й відповідної частини рослини. Візуальний образ виду хижих ссавців з роду пантер родини котових – лева, а саме частина його тіла – хвіст як апперцепція (лат. префікс *ad* до + лат. *perceptio* сприймання) тварини мотивувала назву собача кропива звичайна, пустирник звичайний, (глуха кропива) *Leonúrus cardíaca* L. – *Leonúrus* < давньогр. λέων *leon* лев + давньогр. ουρά *ura* хвіст ссавця [7, с. 938], букв. «левохвостатий». Мотиватором для позначення роду виступає візуальне співвіднесення форми суцвіття рослини з хвостом лева [8, с. 23].

У ботанічній назві *Lagochilus inébricans* Bunge зайцегуб п'янки спостерігається аналогія ознак донорської концептосфери «тварина» та реципієнтної «рослина» унаслідок схожості частини тіла тварини на частину рослини: рід *Lagochilus* (давньогр. λαγώς заєць + давньогр. χείλος губа). Верхня «губа» віночка рослини схожа на розсічену губу зайця.

Мотиваційною ознакою для найменування артишоку посівного *Cynára scólymus* L. слугувала візуальна подібність суцвіття листків обгортки на собачі зуби. Родова латинізована назва *Cynára*, *ae f* походить з давньогрецької назви трав'янистої рослини родини Айстрових (*Asteraceae*) – зменшувальний іменник давньогр. κυνάριον *kyonarion* собачка < давньогр. κύων *kyon* собака) [9].

Латинська назва хвоща польового (*Equisétum arvénse* L.) сформувалася з двох ономазіологічних ознак донорської сфери «тварина». Асоціативно-термінальна мотивація пов'язана з наочним сприйманням тварини у сукупності (частини) всіх її якостей при безпосередній дії на органи чуття. На підставі досвіду номінатора про родину коневих (лат. *Equidae*) утворений латинський композит *Equisétum* < лат. *equus*, *i m* кінь і лат. *saeta*, *ae f* щетина, жорсткий волос [10, с. 287; 680]. Мотивація базується на візуальній ознаці частини тіла коня: косі, догори спрямовані багатогранні гілочки розгалужених пагонів стебла нагадують цупке волосся кінського хвоста.

Дуже рідкісна ендемічна рослина леонтиця Смирнова *Leóntice Smirnóvii* Trautv. Родова назва *Leóntice* утворена від давньогр. λέων, λέοντος *leon*, *leontos* лев; *leonine* (*adj.*) подібний до лева, безпосередньо від лат. *leoninus* (від старофранцузького *leopin*) той, що належить леву або нагадує його [11]. Мотивація спирається на метафоричному перенесенні ознак кінцівки лева: прикореневий пальчасто-роздільний листок рослини схожий на лапу лева. Рослина росте тільки в нижньо-гірському поясі Грузії. Леонтиця Смирнова багата на діючі біологічно активні речовини: бульби містять тритерпенові сапоніни, алкалоїди до 4,36 %. Лікарська сировина бульби леонтиці – *Túbera Leóntices*. Лікарський засіб виготовляють у вигляді сухого екстракту (*extractum Leóntices siccum*), засіб, що підвищує секрецію шлункового соку. Цілющі якості леонтиці Смирнова застосовуються в народній медицині (особливо в Грузії).

У деяких назвах простежується пропозиційно-диктумна мотивація, що

ґрунтується на виборі фрагмента знань про позначуване. Так, когнітивно-ономасіологічним підґрунтям мотивації назви обліпіха крушиновидна (лат. *Hippóphaë rhamnoides* L.) слугувала інтеграція концептосфер «тварина → рослина» з перенесенням найменування з донорської сфери «тварина» до реципієнтної «рослина»: *Hippóphaë* < давньогр. ἵππος *hippos* кінь + φάος *phaos* світло, порятунок, надія. Другий компонент назви φάος *phaos* спирається на досвід застосування рослини у догляді за конями. Іменник передає значення яскравого сяння, світіння шкіри після ретельного її натирання соком з ягід обліпіхи. Шкіра виблискує завдяки полівітамінному вмісту рослини. Видове поняття *rhamnoides* висвічує перенесення знаків із донорської сфери «рослина» до реципієнтної «рослина» на підставі зовнішньої схожості колючих гілок лікарської рослини крушини проносної до колючих гілок обліпіхи (видовий епітет походить від давньогр. *rhamnoides* < давньогр. ράμνος *rhamnos* колючий чагарник + давньогр. εἶδος *eidos* вид, подібний). Деякі дослідники припускають, що мотиваційною ознакою для називання рослини стала крива форма дзьоба птаха (давньогр. ράμφος *ramphos* дзьоб), яку давні греки вбачали у супротивних гілках рослини жостерових.

У процесі номінації людина застосовує практичний досвід у засвоєнні особливостей цілющих речовин. Найменування блекоти чорної (лат. *Hyoscyamus niger* L.) мотивовано її отруйною властивістю. Латинізована родова назва *Hyoscyamus* (< давньогр. ὕς *huos* + давньогр. κύαμος *kuamos* біб) сформована на підставі отруйної дії сировини на свиней, які поїдали плоди рослини родини пасльонових, після чого захворювали. Протиспазматична, знеболювальна, заспокійлива дія ліків з листя блекоти відома ще з часів древнього Вавилону, Єгипту, Персії, Греції.

Видовий епітет *canina* (лат. *caninus, a, um* собачий < лат. *canis, is* f собака) шипшини звичайної (лат. *Rósa canina*) ґрунтується на лікувальних властивостях рослини: містить цілий спектр вітамінів та мікроелементів, є потужним оксидантом. Назва виникла через зіставлення з садовими декоративними трояндами. Коріння шипшини у народній медицині у минулих століттях застосовували проти укусів скаженої собаки. Застосування мотиватора донорської сфери «тварина» відображена у назві дикої троянди – латинізованої грецької назви *Cynosbatus* < давньогр. κυνόσβατος (*κύων*, *κύων* собака + *βάτος* колюча рослина). Композит *Cynosbatus* є синонімом до бінома *Rósa canina*.

Назва представника родини верескових чорниця звичайна *Vaccínium myrtillus* L. виникла з практичного досвіду людини. Мотивація для найменування роду (*Vaccínium* < лат. *vassa, ae* f корова) [12, с. 802] – узуальна ознака як результат перенесення назви тварини на назву рослини. Здавна листя деяких видів рослини використовували для годування тварин. Нині молоді пагони чорниці (*Cormus Vaccínii myrtilli*) увіходять до складу протидіабетичного збору «Арфазетин» разом зі стулками плодів квасолі звичайної (*valvae frúctuum Phaseoli*), кореневищ і коренів елеутерококу колючого (*rhizómata et radíces Eleutherococci senticósi*), плодів шипшини (*fructus Rosae*), трави хвоща польового (*herba Equiséti arvénsis*), трави звіробою (*herba Hupérici*), квіток ромашки (*flores Matricáriæ*).

Висновки. Відтак, проаналізований матеріал засвідчує інтеграцію концептосфер «тварина → рослина» у процесах творення біноміальних назв лікарських рослин. Мотивація творення біноменів вказує на об'єднання елементів різних структур знань, що належать концептосферам «тварина» та «рослина», й відображених у первісній семантиці двокомпонентних імен. Мотиваційним підґрунтям є перенесення ознак, властивих донорській концептосфері «тварина», на реципієнтну концептосферу «рослина». Продуктивними у процесі конекції концептосфер є гештальтний та структурно-метафоричний різновиди асоціативно-термінальної мотивації.

Література:

1. Плотнікова Н. В. Поняття «концептосфера» та «концепт» у сучасній лінгвістиці/ Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Том 31 (70) № 1 Ч. 1 2020. С. 91-96. DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-1/17>
2. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
3. Швець Н. В. Мотиваційна основа іхтіонімів в англійській, французькій та українській мовах /автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. Київ. 2016. 207 с.
4. Лікарські рослини. Фармацевтична енциклопедія: URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2079/likarski-roslini> (Дата звернення 12.05.2023).
5. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь / под ред. И. И. Соболевского. Т. 2. М-Ω. Государственное издательство иностранных и национальных словарей. Москва: 1958. 1904 с.
6. Светличная Е. И., Толок И. А. Этимологический словарь латинских ботанических названий лекарственных растений. Харьков: Изд-во НФаУ: Золотые страницы, 2003. 288 с.
7. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь / под ред. И. И. Соболевского. Т. 1 А-Л. Государственное издательство иностранных и национальных словарей. Москва: 1958. 1043 с.
8. Перерва В. В. Латинь. Ботанічна термінологія : Довідник для студентів спеціальності 014.05 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) / укладач Перерва В. В. Кривий Ріг: КДПУ, 2020. 120 с.
9. Artishok. Фармацевтична енциклопедія. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2880/artishok> (Дата звернення 14.05.2023).
10. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. 11-е изд., стереотип. Москва: Русс. яз. Медиа, 2008. 843 с.
11. Online Etymology Dictionary by Douglas Harper.. URL: https://www.etymonline.com/search?q=gut&ref=searchbar_searchhint (Дата звернення 24.05.2023).
12. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. 11-е изд., стереотип. Москва: Русс. яз. Медиа, 2008. 843 с.

References:

1. Plotnikova, N. V. *Poniattia «kontseptosfera» ta «kontsept» u suchasni linhvistytsi* (2020), *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii. Tom 31 (70) № 1 Ch. 1. Ukraine.*
2. Selivanova, O. O. (2010), *Linhvistychna entsyklopediia*. [Linguistic encyclopedia]. Poltava : Dovkillia-K. Ukraine.
3. Shvets, N.V. (2016), *Motyvatsiina osnova ikhtionimiv v anhliiskii, frantsuzkii ta ukrainskii movakh* [The motivational basis of ichthyonyms in English, French and Ukrainian languages]. Ukraine.
4. Likarskyi roslyny. *Farmatsevychna entsyklopediia* [Pharmaceutical encyclopedia]. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2079/likarski-roslyny> (Accessed 12.05.2023).
5. Dvoreckiy, I. Kh. (1958), *Drevnegrechesko-russkij slovar' (pod red. I. I. Sobolevskogo)* [Ancient Greek-Russian Dictionary (ed. I. I. Sobolevsky)]. Vol. 2. M-Ω. Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej. Moskva. Russia.
6. Svetlichnaya, E. I., Tolok, I. A. (2003), *Etimologicheskij slovar latinskih botanicheskikh nazvanij lekarstvennyh rastenij*. [Etymological dictionary of Latin botanical names of medicinal plants]. Kharkiv: Publishing House of NFAU: Golden Pages. Ukraine.
7. Dvoreckiy, I. Kh. (1958), *Drevnegrechesko-russkij slovar' (pod red. I. I. Sobolevskogo)* [Ancient Greek-Russian Dictionary (ed. I. I. Sobolevsky)]. Vol. 1. A-L. Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej. Moskva. Russia.
8. Pererva, V. V. (2020), *Latyn. Botanichna terminolohiia: Dovidnyk dlia studentiv spetsialnosti 014.05 Serednia osvita (Biolohiia ta zdorovia liudyny) / ukladach Pererva V. V.* [Latyn. Botanical terminology: Handbook for students of specialty 014.05 Secondary education (Biology and human health) / ed. V. V. Pererva]. Kryvyi Rih: KDPU. Ukraine.
9. Artishok. *Farmatsevychna entsyklopediia* [Pharmaceutical encyclopedia]. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2880/artishok> (Accessed 14.05.2023).
10. Dvoret'skiy, I. Kh. (2008), *Latin-Russian dictionary 11th edition, stereotyped*. [Latinsko-russkij slovar'. 11-e izd., stereotip.]. Moscow: Russian language, Media. Russia.
11. Online Etymology Dictionary by Douglas Harper. URL: https://www.etymonline.com/search?q=gut&ref=searchbar_searchhint (Accessed 24.05.2023).
12. Dvoret'skiy, I. Kh. (2008), *Latinsko-russkij slovar'. 11-e izd., stereotip*. [Latin-Russian dictionary. 11th edition, stereotyped.]. Russian language, Media. Moscow. Russia.

Abstract. *In the process of creating binomial names of medicinal plants, the integration of the concepts "animal → plant" is observed. Based on the slot position of the concept "animal", an associative terminal is formed, which is denoted by the name of the original concept "plant". Structural-metaphorical and gestalt types of associative-terminal motivation prevail. The motivation for the creation of binomial names is grounded on the combination of elements of different types of the knowledge structure about animals and plants reflected in the original semantics of two-component names.*

Key words: *concept sphere "plant → animal", integration, motivation, binomial name.*